

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.2.12>

**„PODSTAWY SURDOPEdagogIKI”:
CHARAKTERYSTYKA PODRĘCZNIKA SZKOLENIOWEGO
NATALII FEDORIVNY (CÓRKI FEDORA) ZASENKO**

Daria Khrypun

*kandydat nauk pedagogicznych,
docent Katedry Edukacji Specjalnej i Włączającej
Humańskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego imienia Pawła Tyczyny
(Humań, obwód czerkaski, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0001-8982-6308
e-mail: 8669838@ukr.net*

Adnotacja. W przepisach artykułu naukowego autor charakteryzuje podręcznik akademicki N. Zasenka „Podstawy surdopedagogiki”, który był fundamentalny w badaniu surdodydaktyki i podstawą opanowania przez studentów specjalnych metod nauczania dzieci z zaburzeniami słuchu.

Ustalono, że materiał proponowanych tematów w podręczniku zawierał krótkie informacje historyczne, które pomogą stworzyć całościowy obraz rozwoju i osiągnięć teorii i praktyki surdopedagogicznej. Zauważono, że wybitny surdopedagog w swojej pracy skupiła się na wyjaśnieniu przyczyn nabytej formy głuchoty i ubytku słuchu, które należy znać nauczycielowi defektologu.

Przeanalizowano sekcje poświęcone zagadnieniom nauczania specjalnego i wychowania dzieci niedosłyszących w wieku przedszkolnym i szkolnym. W artykule ustalono, że w podręczniku N.F. Zasenka wiele uwagi poświęca szkolnictwu zawodowemu i wyższemu osób z wadami słuchu, co pozwoliło absolwentom szkół specjalnych kontynuować naukę i uzyskać wysoki poziom szkolenia zawodowego.

Słowa kluczowe: surdopedagogika, nauczanie specjalne i wychowanie dzieci, uczniowie z zaburzeniami słuchu, niesłyszące i niedosłyszące, szkoła specjalna, proces nauczania.

**“FUNDAMENTALS OF DEAF PEDAGOGY”:
CHARACTERISTICS OF THE TEXTBOOK BY NATALIIA ZASENKO**

Daria Khrypun

*Candidate of Pedagogic Sciences,
Associate Professor at the Department of Special and Inclusive Education
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-8982-6308
e-mail: 8669838@ukr.net*

Abstract. In the provisions of the scientific article the author characterizes the textbook by N. Zasenka “Fundamentals of Deaf Pedagogy”, which was fundamental in the study of deaf didactics and the foundation of students’ mastery of special methods of teaching children with hearing impairments. It is determined that the material of the proposed topics in the manual included brief historical information that will help to create a holistic view of the development and achievements of deaf pedagogical theory and practice.

It is determined that the material of the proposed topics in the textbook included brief historical information that will help to create a holistic view of the development and achievements of deaf pedagogical theory and practice. It is noted that the outstanding teacher of the deaf in her work focused on finding out the causes of the acquired form of deafness and hard of hearing, which are important to know for the teacher-speech pathologist.

The sections devoted to the issues of special education and upbringing of children with hearing impairments of preschool and school age are analyzed. The article states that N. Zasenka pays great attention to vocational and higher education of persons with hearing impairments in her textbook, which allowed graduates of special schools to continue their education and receive a high level of professional training.

Key words: Deaf Pedagogy, special education and upbringing of children, students with hearing impairments, deaf and hard of hearing, special school, educational process.

«ОСНОВИ СУРДОПЕДАГОГІКИ»: ХАРАКТЕРИСТИКА НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА НАТАЛІЇ ФЕДОРІВНИ ЗАСЕНКО

Дар'я Хрипун

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

(Умань, Черкаська область, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-8982-6308

e-mail: 8669838@ukr.net

Анотація. У положеннях наукової статті автор характеризує навчальний посібник Н. Засенко «Основи сурдопедагогіки», який був основоположним у вивченні сурдодидактики та фундаментом оволодіння студентами спеціальними методиками навчання дітей з порушеннями слуху.

Визначено, що матеріал запропонованих тем у посібнику включав короткі історичні відомості, які допоможуть створити цілісне уявлення про розвиток і здобутки сурдопедагогічної теорії та практики. Зазначено, що видатний сурдопедагог у своїй праці основну увагу звертала на з'ясування причин набуття форми глухоти та туговухості, які важливо знати вчителю-дефектологу.

Проаналізовано розділи, присвячені питанням спеціального навчання та виховання дітей з порушеннями слуху дошкільного та шкільного віку. У статті визначено, що велику увагу у навчальному посібнику Н. Засенко приділяє професійно-технічній та вищій освіті осіб з порушеннями слуху, що дозволяла випускникам спеціальних шкіл продовжувати своє навчання й отримувати високий рівень професійної підготовки.

Ключові слова: сурдопедагогіка, спеціальне навчання та виховання дітей, учні з порушеннями слуху, нечуючі та слабочуючі, спеціальна школа, навчальний процес.

Вступ. Реформи в Україні призводять до докорінних змін у національній системі спеціальної та інклюзивної освіти, розробці нових шляхів у вивченні значення навчально-виховного процесу попередніх років. Успішному вдосконаленню системи української освіти допомагає науково-теоретичне обґрунтування новітніх поглядів на організацію навчального та виховного процесів, а також детальне дослідження та неупереджена оцінка історичних аспектів розвитку.

Особливий інтерес викликає творче усвідомлення та запровадження в науковий обіг кращих здобутків української сурдопедагогіки. Успіху в цьому процесі сприяє можливість включення до наукового обігу забутих імен вітчизняних педагогів-дефектологів, творчий спадок яких містить теоретичні та методичні рекомендації щодо підготовки майбутніх дефектологів; розроблені ними методики роботи в галузі спеціальної освіти дозволяють оновити історію дефектології та методику навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами.

Дослідження педагогічної спадщини Наталії Федорівни Засенко зумовлене необхідністю вивчення її суджень та міркувань щодо покращення навчально-методичного забезпечення у процесі підготовки дефектологічних кадрів та оцінки її фундаментальних праць. Зауважене обґрунтовує значущість дослідження педагогічних праць видатної вченої та визначення впливу її ідей на подальший розвиток сурдопедагогічної науки в Україні.

Життєвий шлях Н. Засенко описано у статтях, присвячених ювілею видатного сурдопедагога, зокрема на сторінках журналу «Дефектологія» та у статті Е. Грози «Широсердне слово про колегу-професора Засенко Наталію Федорівну до ювілею» (Гроза, 2003). Цінна інформація про педагогічну спадщину міститься у некрологах (Вчитель учителів, 2004; Кот, 2010), авторами яких були колеги, друзі, колишні її учні та знайомі: Є. Грищенко, Н. Іванюшева, В. Назарина, Е. Пушин, В. Синьов, В. Турчинський, Л. Фомічова, М. Ярмаченко та ін.

Однак аналіз джерельної бази дослідження підтверджує відсутність комплексної характеристики навчального посібника «Основи сурдопедагогіки», виданого в 1990 році Наталією Федорівною Засенко, що й зумовило актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у характеристиці навчального посібника «Основи сурдопедагогіки», виданого Наталією Федорівною Засенко.

Основна частина. Спираючись на багатогранний науковий досвід відомих педагогів-дефектологів: Л. Виготського, О. Дячкова, С. Зикова, В. Кашенко, І. Соколянського, І. Соловйова та ін., Наталія Федорівна створила свою відому школу – Засенко (Кот, 2010: 93). Класична спадщина минулого стала основним підґрунтям творчих пошуків і ввійшла в її повсякденну роботу. У вивченні і впровадженні набуття спадщини Наталія Федорівна черпала наснагу для своєї професії. Вона керувала кафедрою сурдопедагогіки, що була на той час єдиною в Україні, де готували сурдопедагогів. Тому в кожній школі для глухих та слабочуючих дітей працювали її випускники. Як згадує професор І. Дробот: «Наталія Федорівна була спеціалістом високої кваліфікації, мудрою людиною з добрим серцем, винятково відповідальною та працьовитою. Вона заслуговує на те, аби бути взірцем» (Вчитель учителів, 2004: 38).

Видатна вчена постійно слідкувала за всіма науковими виданнями та навіть публікувала відгуки на них. Так, на сторінках журналу «Радянська школа» подана коротка характеристика збірника «Питання

дефектології» (випуск II), що присвячений актуальним питанням виховання та навчання розумово відсталих, глухих та сліпих дітей. Вона звертає увагу читачів на те, що у більшості статей, опублікованих у ньому, висвітлюються результати експериментальних досліджень із сурдопедагогіки, олігофренопедагогіки, тифлопедагогіки та логопедії. Н. Засенко наголошує на тому, що всі вони об'єднані спільною проблемою розвитку активності та самостійності аномальних дітей, шуканню шляхів, форм та методів найефективнішого коригуючого навчання та виховання учнів у спеціальних школах (Засенко, 1966: 106).

Подібні замітки черговий раз підтверджують, що предметом її наукової зацікавленості були проблеми тогочасної сурдопедагогіки, змісту та форм навчання дітей з порушеннями слуху.

Досить часто на сторінках Республіканського науково-методичного збірника «Питання дефектології» з'являлися і праці Н. Засенко, присвячені проблемам вивчення природничого матеріалу в молодших класах глухих. Вона щорічно брала участь у звітно-наукових конференціях викладачів Українського державного педагогічного університету імені М. Драгоманова (Гроза, 1994; Засенко, 1993; Засенко, 1992; Засенко, Єфіменко, 1994), де розглядала питання розвитку сурдопедагогічної теорії та проблеми удосконалення системи підготовки сурдопедагогічних кадрів в Україні.

Загалом її педагогічний доробок включає понад 100 публікацій, навчальний посібник «Основи сурдопедагогіки» (Засенко, 1990), підручники з української мови для 4, 5, 6 класів шкіл глухих (Засенко, Савченко, 1990; Засенко, Савченко, 1991; Засенко, 2001), методичні посібники.

Видатний сурдопедагог готувала не лише одноосібні праці, а й працювала над ґрунтовними виданнями разом зі своїми колегами. Так з'явився на світ навчальний посібник «Дефектологічний словник» (Дефектологічний словник, 2011), який побудований за довідково-тлумачним принципом, що дає читачеві у стислій формі, але водночас ґрунтовно ознайомитися з термінами і поняттями, які стосуються традиційних підходів до навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами. Н. Засенко тісно співпрацювала із працівниками кафедр сурдопедагогіки Московського державного педагогічного інституту імені В. Леніна, Московського державного заочного педагогічного інституту, Ленінградського державного педагогічного інституту імені О. Герцена, Мінського державного педагогічного інституту імені А. Горького та НДІ дефектології АПН СРСР. Результатом такої співпраці стало видання у 1989 році посібника «Сурдопедагогіка» (Сурдопедагогіка, 1989) за редакцією М. Нікітіної, де одним із авторів була Н. Засенко: розділ II, глави 1 – «Процес навчання глухих учнів», 2 – «Зміст освіти в школі глухих», 4 – «Методи навчання основ наук у школах для глухих дітей». Також вона брала участь у створенні хрестоматії «Сурдопедагогіка» у 2 томах за редакцією Л. Фомічової, де зібрані вагомі дослідження визначних учених-сурдопедагогів XIX–XX століть. Хрестоматія складена як окремі фрагменти авторських текстів, які подані мовою оригіналу, що дало можливість зберегти той неповторний стиль викладу матеріалу, який властивий корифеям сурдопедагогічної думки.

Видатна вчена досить часто робила рецензії на книги та посібники. Так, у журналі «Радянська школа» представлена рецензія на книгу М. Ярмаченка «Історія сурдопедагогіки», в якій видатний сурдопедагог зазначає, що вищезгаданий підручник є першою систематизованою працею, в якій ґрунтовно висвітлена історія виникнення та розвитку сурдопедагогічної теорії і практики в різних країнах світу та в різних епохах.

Основну увагу статті зосередимо на аналізі навчального посібника «Основи сурдопедагогіки», який вийшов друком у 1990 р. У представленому посібнику авторка зробила спроби висвітлити у систематизованому вигляді найважливіші питання сурдопедагогічної теорії й практики відповідно до тогочасної програми з цієї дисципліни (Хрипун, 2019: 199).

Під час підготовки кожного розділу авторка використовувала спеціальну літературу, передовий педагогічний досвід, а також нові наукові відомості в галузі оториноларингології, що стосувалися причин виникнення порушень слуху у дітей та їхньої профілактики. Тому матеріал з більшості тем включав короткі історичні відомості, що допомагали створити цілісне уявлення про розвиток і здобутки сурдопедагогічної теорії та практики (Хрипун, 2019: 199).

Підготовка навчального посібника «Основи сурдопедагогіки» була першою спробою висвітлити у систематизованому вигляді найважливіші питання сурдопедагогічної теорії та практики відповідно до тогочасної програми з вузівського курсу «Основи сурдопедагогіки», який Наталія Федорівна читала для студентів-олігофренопедагогів денної та заочної форм навчання. Студенти із захопленням вивчали суміжний навчальний предмет, усвідомлюючи його роль у підготовці вчителя-дефектолога широкого профілю.

У разі визначення обсягу і змісту посібника, крім навчальної програми, враховувалися результати вивчення рівня обізнаності студентів-олігофренопедагогів з основними питаннями сурдопедагогіки.

У першій частині навчального посібника розміщені теми із загальних основ сурдопедагогіки та окремих питань теорії навчання дітей з порушеннями слуху. Решта тем, передбачених навчальною програмою, висвітлені у другій частині.

Матеріал з більшості тем включає короткі історичні відомості, які допоможуть створити цілісне уявлення про розвиток і здобутки сурдопедагогічної теорії та практики. Зокрема, особливу увагу приділено дослідженню, проведеному Р. Боскіс, яка на підставі ґрунтовного вивчення стану слуху та розвитку мови у дітей з порушеннями слуху розкрила своєрідність їхнього розвитку, розробила принципи диференційованого навчання нечуючих та слабочуючих, обґрунтувала структуру спеціальних шкіл (Засенко, 1990: 26). Проведені дослідження мали на меті виявлення особливостей засвоєння навчального матеріалу такої категорії дітей на підставі психолого-педагогічного вивчення пізнавальної діяльності слабочуючих учнів і загальних

закономірностей їхнього розвитку. Своєрідним аспектом досліджень виступило питання розвитку логічного мислення слабочуючих учнів у процесі вивчення загальноосвітніх предметів.

Опрацьовуючи медичну літературу, в якій ґрунтовно охарактеризовано кожен із видів туговухості, у своєму навчальному посібнику Н. Засенко висвітлила лише деякі найважливіші аспекти цих питань, які важливо знати вчителю-дефектологу. Зокрема, видатна вчена зазначає, що спадкова туговухість за своєю характеристикою є нейросенсорною та може виявитися в будь-якому віці, тому розрізняють вроджену, ранню й пізню спадкову туговухість і, як правило, ця туговухість не прогресує (Засенко, 1990: 39). Аналізуючи роботи, присвячені вивченню причин виникнення й розвитку порушень слуху у дітей, видатний сурдопедагог основну увагу звертала на з'ясування причин набутої форми глухоти та туговухості. На перше місце вона ставила захворювання слухового апарату (зовнішнього, середнього та внутрішнього вуха), зазначала роль інфекційних захворювань, дію ототоксичних агентів та різних видів травм.

У розділі «Причини виникнення вад слуху у дітей у світлі сучасних даних отоларингології» Н. Засенко навила групи причин виникнення порушень слуху, серед них:

1. Причини й фактори, що викликають зміни у структурах слухового апарату й призводять до спадкової туговухості чи глухоти. Вивчення цієї групи причин привертає увагу вчених різних країн світу. Це зумовлено тим, що, незважаючи на досягнення медицини, кількість нечуючих і слабочуючих дітей зі спадково зумовленим зниженням слуху не зменшується.

2. Фактори енд- і екзогенного патологічного впливу на орган слуху плода, що викликають вроджені порушення слуху (за відсутності спадкових факторів) (Засенко, 1990: 41).

Загально визнано, що причинами вроджених порушень слуху можуть бути захворювання матері в період вагітності, токсичні фактори, імунний конфлікт, родові травми.

Важливе місце в етіології органів слуху мають інфекційні захворювання матері під час вагітності. Серед них особливе місце належить краснусі. Ступінь пошкодження слуху залежить від періоду вагітності, коли мати перенесла це захворювання.

Окремий розділ присвячено питанню спеціального виховання і навчання дітей з порушеннями слуху дошкільного віку та зазначено, що з кожним роком зростала мережа спеціальних дошкільних закладів і кількість дітей, охоплених навчанням. На той час існували різні типи таких закладів:

1. Спеціальні ясла-садки, куди приймали дітей віком 1,5–2 роки. Кількість дітей у ясельних групах – 8–10 осіб.

2. Спеціальні дитячі садки, де навчання дітей розпочиналося з трирічного віку. У групі – 10–12 дітей.

3. Спеціальні дитячі будинки інтернатного типу для дітей з вадами слуху.

4. Спеціальні групи для дітей з вадами слуху при яслах-садках, дитячих садках і дитячих будинках загального типу.

5. Дитячі відділення при спеціальних загальноосвітніх школах для глухих та слабочуючих та пізнооглухлих дітей (Засенко, 1990: 62).

У комплектуванні груп враховувався вік дитини, стан слуху, рівень мовного розвитку й характер попередньої підготовки. Різноманітність дошкільних закладів давала можливість охопити значну кількість дітей, які потребували спеціального навчання.

Основним завданням дошкільних закладів було забезпечення різнобічного розвитку дітей з порушеннями й підготовка їх до шкільного навчання. Незалежно від типу дошкільного закладу виховання і навчання здійснювалося за єдиними програмами, до змісту яких входили фізичне виховання, праця, гра, образотворча діяльність, ознайомлення з навколишнім середовищем, розвиток мови, розвиток слухового сприймання й навчання вимови, формування елементарних математичних понять та музичне виховання. Програма розраховувалася на 4 роки навчання кожної вікової групи (3–4, 4–5, 5–6, 6–7 років).

Діти, які отримували спеціальну дошкільну підготовку, вступали до спеціальних шкіл, в яких було організоване диференційоване навчання шляхом створення шкіл окремо для нечуючих і слабочуючих. Як відомо, навчання нечуючих розпочинається набагато раніше, позаяк порушення виявлялося значно раніше. Що ж стосується слабочуючих дітей, то саме ці діти протягом тривалого часу не мали чітко визначеного типу навчального закладу. Їх об'єднували для навчання з різними категоріями учнів (з чуючими, розумово відсталими або з дітьми, що мали порушення мовлення). Лише глибоке вивчення особливостей дітей, які мають часткове порушення слуху й відрізняються як від нормально чуючих, так і від нечуючих, що послужило теоретичним обґрунтуванням для організації спеціальних шкіл для слабочуючих дітей. У навчальному посібнику «Основи сурдопедагогіки» Н. Засенко навила приклад тогочасної мережі спеціальних шкіл для дітей з порушеннями слуху, серед них:

1. Спеціальна загальноосвітня школа (школа-інтернат) для глухих дітей. Термін навчання – 12 років (I–XII класи). Для дітей шестирічного віку, які не отримували спеціальної дошкільної підготовки, організовувалися підготовчі класи. Учні здобували неповну середню освіту й трудову підготовку.

2. Спеціальна загальноосвітня школа (школа-інтернат) для слабочуючих і пізнооглухлих дітей, яка мала два відділення:

I – для слабочуючих дітей з добре розвинутою мовою. Тут же навчалися й пізнооглухлі діти (спільним показником виступав стан мови). Термін навчання – 10 років (I–X класи);

II – для слабочуючих дітей з глибоким недорозвитком мови. Термін навчання – 12 років (I–XII класи). Для слабочуючих дітей шестирічного віку, які не отримали дошкільної підготовки, в II відділенні

організовувалися підготовчі класи. За 10 років навчання в I відділенні і 12 років навчання в II відділенні слабобуючий здобував неповну середню освіту в обсязі 9 класів загальноосвітньої школи й трудову підготовку. Кількість учнів у класах і виховних групах – 12 осіб (Засенко, 1990: 62). Передбачалося зменшення кількості нечуючих і слабобуючих учнів у класі.

За обох типів спеціальних шкіл у разі потреби створювалися спеціальні допоміжні класи для розумово відсталих (дебілів). Термін навчання – 9 років (I–IX класи). У спеціальних школах за наявності відповідного контингенту створювалися класи для дітей, що мали порушення опорно-рухового апарату. Кількість учнів – 5–7 осіб.

Спеціальні школи-інтернати для дітей з порушеннями слуху у своїй роботі керувалися Статутом середньої загальноосвітньої школи, а також Положенням про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат для глухих і про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат для слабобуючих та пізнооглухлих дітей.

Завданням спеціальної школи було забезпечення різнобічного розвитку учнів. У процесі навчально-виховної роботи нечуючі і слабобуючі здобували знання, уміння та навички в обсязі неповної середньої освіти, у них формувалася словесна мова як засіб спілкування, здійснювалося виховання учнів трудовим навчанням, підготовки і до самостійної трудової діяльності.

На сучасному етапі навчання у спеціальних школах охоплені всі категорії дітей, які цього потребують. Так, діти з порушеннями слуху можуть здобути загальну середню освіту на одному чи кількох рівнях освіти:

- початкова освіта – 1–4 класи;
- базова середня освіта – 5–10 класи;
- профільна середня освіта – 11–13 класи.

Гранична наповнюваність у класах для глухих дітей – 8 осіб, для дітей зі зниженим слухом – 10 осіб (Постанова Кабінету Міністрів України, 2019).

Під час навчання дітей з порушеннями слуху особлива увага приділяється корекційно-розвитковій роботі, яка спрямована на максимальне збереження та розвиток залишкового слуху, формування вимови, розвиток усного мовлення дітей зі спостереженням за динамікою розвитку їхньої слухової функції, компенсаторний розвиток з використанням української жестової мови, білінгвального підходу до якісного засвоєння навчального матеріалу з усіх навчальних предметів (дисциплін).

Велику увагу у навчальному посібнику Н. Засенко приділяє професійно-технічній освіті, що дозволяла випускникам з порушеннями слуху продовжувати своє навчання й отримувати високий рівень професійної підготовки. Крім спеціальних професійно-технічних училищ для осіб із порушеннями слуху, організовувалися спеціальні групи при загальних ПТУ. До них зараховувалися нечуючі і слабобуючі, що мали освіту 8 і 12 класів спеціальної освіти.

Середню спеціальну освіту особи з порушеннями слуху отримували під час навчання в технікумах. Вони могли вибрати різні професії, за винятком тих, де необхідний слуховий контроль. Форма навчання могла бути як індивідуальною, так і груповою. Зміст навчання нечуючих і слабобуючих у спеціальних групах технікумів не відрізнявся від такого ж для чуючих. Різниця була лише в тому, що частково збільшено термін навчання (на 6–8 місяців). Працювали ці групи з перекладачами, які допомагали особам із порушеннями слуху у засвоєнні складних теоретичних курсів. Після закінчення технікуму молоді спеціалісти направлялися на роботу відповідно до набутої спеціальності на рівні з чуючими.

Не менш важливою ланкою у системі освіти осіб із порушеннями слуху були вищі навчальні заклади, в яких провадилася індивідуально-груповою формою навчання.

Також Н. Засенко зазначала, що нечуючі випускники вищих навчальних закладів могли підвищити свій науково-теоретичний рівень, навчаючись в аспірантурі.

Таким чином, можна прослідкувати постійну увагу і піклування про осіб із порушеннями слуху, надання їм прав нарівні з чуючими, створення для них необхідних умов. Організація системи державної народної освіти відкрила великі можливості для всебічного розвитку такої категорії людей і активної участі їх у трудовій діяльності й громадсько-політичному житті країни.

У навчальному посібнику зроблено аналіз навчальної документації. Зокрема, спеціальні навчальні плани передбачали засвоєння учнями знань в обсязі неповної середньої загальної школи. Навчальні плани спеціальних шкіл порівняно з масовою школою відрізняються загальним бюджетом часу, особливістю взаємозв'язків і розподілом годин між предметами. При цьому враховувалося значення певного навчального предмета в загальній системі навчання такої категорії учнів, обсяг матеріалу й особливості засвоєння знань глухими і слабобуючими дітьми з кожного навчального предмета. Навчальні плани спеціальних шкіл були побудовані за предметною системою. Перелік навчальних предметів в основному збігався з тим, що був у навчальному плані масової неповної середньої школи. Винятком була відсутність у спеціальних школах іноземної мови як обов'язково-практичне навчання в школі глухих та у підготовчому класі II відділення школи слабобуючих.

У навчальних планах для спеціальних шкіл виділявся розділ індивідуальної роботи з розвитку слухового сприймання та формування вимови. Спеціальні корекційні заняття проводилися з учнями молодших класів індивідуально, а в 4–12 класах і по групах (2–3 особи). У побудові навчальних планів для спеціальних шкіл враховувалась необхідність забезпечення наступності зі змістом навчання глухих і слабобуючих дітей у спеціальних дошкільних закладах. Там передбачалася робота з основних дев'яти розділів: фізичне виховання, труд, гра, образотворча діяльність, ознайомлення з навколишнім світом, розвиток мови, розвиток

сприймання й навчання вимови, формування елементарних математичних понять та музичні заняття. Нечуючі та слабочуючі діти за 4 роки перебування у спеціальному дошкільному закладі діставали необхідний обсяг знань і умінь з кожного зазначеного розділу, що створювало основу для вивчення передбачених навчальним планом відповідних предметів у школі.

У своєму посібнику Н. Засенко зазначає, що спеціальні школи для глухих і слабочуючих та пізнооглухлих дітей як загальноосвітня школа дістали право на роботу за варіативним навчальним планом. Так, зокрема, спеціальні школи для глухих в Україні мали для вибору три варіанти навчальних планів, для II відділення школи слабочуючих – два варіанти. У зв'язку з розгортанням роботи щодо скорочення терміну навчання для глухих і слабочуючих учнів II відділення з 12 до 10 років школам дозволялося працювати також за експериментальними навчальними планами.

Допоміжні класи в школі глухих і слабочуючих, де навчалися діти з порушеннями слуху й інтелекту, працювали за спеціальними навчальними планами. Ці плани різко відрізнялися від планів роботи учнів з нормальним інтелектом. У допоміжних класах діти за 9 років навчання отримували із загальноосвітніх предметів знання в обсязі приблизно початкової школи. Проте в цих класах значне місце посідало трудове навчання (близько 60 годин на тиждень для всіх класів). Спеціальним навчальним предметом була соціально-побутова орієнтація, як і в допоміжній школі (Засенко, 1990: 78).

Відповідно до навчальних планів Н. Засенко розглядала особливості складання навчальних програм, в яких визначався зміст та обсяг знань, умінь і навичок з кожного навчального предмета, а також послідовність вивчення його за роками навчання. Кожен навчальний предмет у системі шкільної освіти учнів з порушеннями слуху мав свою програму. Молодші і середні класи спеціальних шкіл працювали за спеціальними навчальними програмами, а старші – за програмами з відповідних навчальних предметів для загальноосвітньої школи. Різниця полягала лише в певному збільшенні кількості годин на вивчення певної теми. Н. Засенко вважала, що була низка предметів, де замість детального вивчення багатьох тем, засвоєння яких вимагало досконалого володіння учнями словесною мовою, можна було давати узагальнені оглядові курси. Це, зокрема, стосувалося таких навчальних предметів, як українська та російська література, історія тощо.

Як відомо, навчальні програми для спеціальних шкіл неодноразово змінювалися й постійно вдосконалювалися. Але, незважаючи на те, що навчальні програми періодично поновлюються, до них вносилися відповідні корективи, хоча їх і сьогодні не можна вважати повністю досконалими. За переконаннями Наталії Федорівни Засенко, необхідна подальша робота сурдопедагогів над змістом навчального матеріалу, звільнивши його від другорядного і складного для забезпечення гранично чіткого викладу основних понять та визначення оптимального обсягу умінь і навичок, обов'язкових для володіння учнями (Засенко, 1990: 79).

В окремому пункті представлені погляди Засенко на створення спеціальних підручників для дітей з порушеннями слуху через те, що рівень загального й мовного розвитку учнів не відповідає рівню розвитку чуючих однолітків (Засенко, 1990: 80). Адже підручник є важливим засобом для закріплення, розширення і збагачення знань учнів з порушеннями слуху. Уміння користуватися підручником і книгою, друкованим словом загалом є незмінним джерелом розвитку нечуючих, надійним шляхом для продовження самоосвіти після закінчення навчального закладу. Робота з підручником протягом усіх років навчання у спеціальній школі значною мірою сприяла формуванню в учнів навичок самостійної роботи. Підручник стимулював розвиток пізнавального інтересу й творчого мислення, формував вміння орієнтуватися, знаходити необхідну інформацію.

Одночасно до підручників для спеціальних шкіл висувуються як загальнопедагогічні, так і спеціальні вимоги. Серед них Наталія Засенко виділяє:

- відповідність підручника меті навчання і завданням такого типу школи, навчальному плану та програмі, сучасному рівню і досягненням у такій галузі наукових знань;
- зміст матеріалу підручника повинен відображати зв'язок з життям, мати виховуючий характер, сприяти формуванню в учнів позитивних моральних рис;
- мовне оформлення підручників для спеціальних шкіл: навчальний матеріал має викладатися ясною, точною, лаконічною, зрозумілою для учнів мовою з урахуванням рівня їхнього мовного розвитку й необхідності збагачення його;
- роботу над новим мовним матеріалом з дотриманням його дозування;
- ілюстрування, адже це є не лише прикрасою для емоційного впливу на учнів, хоч і це є важливо, вони допоможуть учням з'ясувати ситуацію, про яку йдеться, зрозуміти зміст тексту, значення окремих слів і виразів, послідовність подій, виділення істотних моментів;
- привабливість для учнів, виклик у них бажання працювати з ним, має захоплювати своєю новизною й приносити задоволення;
- раціонально побудований методичний апарат, спрямований на розвиток інтересу в учнів до матеріалу, що вивчається, їхньої творчої активності, формування основних прийомів розумової діяльності;
- художнє й поліграфічне оформлення, адже кожен підручник для спеціальної школи повинен відповідати загальноприйнятим нормам і мати зручний формат, якісний папір, красиву оправу, міцну брошуровку, чіткий шрифт (Засенко, 1990: 80–81).

Під час написання навчального посібника «Основи сурдопедагогіки» Н. Засенко зазначала і негативні моменти в підготовці тогочасних підручників, зокрема: «Підручники із загальноосвітніх предметів видавалися видавництвом «Просвещение», після чого перекладалися рідною мовою у союзних республіках

і видавалися республіканськими педагогічними видавництвами. Оригінальними були лише підручники з рідної мови та літератури. Така система призводила до збільшення строку підготовки підручників та несвоєчасного забезпечення ними учнів спеціальних шкіл, що зумовлювало значні труднощі в їхній роботі». Одночасно з тим Н. Засенко зазначала, що невідкладними завданнями були розробки варіативних підручників і підготовка навчально-методичних комплексів, куди б входили навчальні посібники, методичні розробки й рекомендації, дидактичний матеріал, технічні засоби навчання. Це значною мірою допомогло б сурдопедагогам в організації процесу навчання учнів з порушеннями слуху.

У VII розділі «Форми організації навчального процесу у спеціальній школі» Н. Засенко приділяє увагу таким питанням, як:

- суть і значення форм організації навчання дітей з вадами слуху;
- урок у спеціальній школі;
- інші форми організації навчання.

Навчальні заняття у спеціальній школі для дітей з порушеннями слуху проводяться за класно-урочною системою. У навчальному посібнику «Основи сурдопедагогіки» Н. Засенко характеризує урок як основну форму навчання у спеціальній школі та представляє його основні риси, серед яких:

- сурдопедагог працює з постійним складом учнів, класом (10–12 осіб, а в допоміжних класах – 5–7 учнів);
- точна регламентація навчального часу, виділеного для роботи над певним змістом – 45 хвилин, для учнів підготовчого класу, де навчаються глухі і слаббачучі діти шестирічного віку, які не отримали спеціальної дошкільної підготовки, урок триває 35 хвилин;
- урок у кожному класі проводиться за сталим розкладом, що складається на основі навчального плану для спеціальних шкіл;
- відвідування уроків є обов'язковим для всіх учнів;
- усі учні вивчають на уроці один і той самий матеріал, регламентований сурдопедагогом відповідно до навчальної програми;
- на уроці раціонально поєднуються різні форми навчальної роботи (фронтальна, групова та індивідуальна);
- керівна роль на уроці належить сурдопедагогові. Він передає знання й керує процесом їх засвоєння учнями, організовує, перевіряє й контролює навчальну діяльність учнів. Процес взаємодії вчителя і учнів ґрунтується на особистому контакті. Сурдопедагог скеровує діяльність усіх без винятку учнів, а також підтримує взаємодію й взаємоконтроль серед них (Засенко, 1990: 84).

Висновки. Отже, здійснивши аналіз навчального посібника Н. Засенко «Основи сурдопедагогіки» (1990), можна з упевненістю сказати, що його поява має важливий внесок у вітчизняну сурдопедагогіку. У навчальному посібнику видатна вчена вперше на теренах України систематизувала, ґрунтовно й повно описала найважливіші питання сурдопедагогічної теорії й практики. Ця книга стала першим і довгий час залишалася єдиним україномовним виданням, що було основоположним у вивченні сурдодидактики та фундаментом оволодіння студентами спеціальними методиками навчання дітей з порушеннями слуху.

Список використаних джерел:

1. Вчитель учителів: Пам'яті Н.Ф. Засенко (1928–2004). *Дефектологія*. 2004. № 4. С. 38–39.
2. Гроза Е. Новий підхід до підготовки сурдопедагогів в умовах університету. *Наукові записки* : матеріали звітної-наукової конференції викладачів Українського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова за 1993 рік. Київ : УДПУ, 1994. С. 293–295.
3. Гроза Е. Щирі серце слово про колегу-професора Засенко Наталію Федорівну до ювілею. *Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки* : збірник наукових праць викладачів, аспірантів та студентів-науковців кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені Драгоманова. 2003. Випуск 2. С. 155–158.
4. Дефектологічний словник : навчальний посібник / За редакцією В.І. Бондаря, В.М. Синьова. Київ : «МП Леся», 2011. 528 с.
5. Засенко Н., Савченко М. Українська мова : підручник для 5 класу шкіл глухих. Київ : Рад. шк., 1990. 238 с.
6. Засенко Н., Савченко М. Українська мова : підручник для 6 класу шкіл глухих. Київ : Рад. шк., 1991. 207 с.
7. Засенко Н. На допомогу дефектологам. *Радянська школа*. 1966. № 6. С. 106–107.
8. Засенко Н. Основи сурдопедагогіки. Київ : КДП, 1990. 103 с.
9. Засенко Н. Проблема підвищення ефективності самостійної роботи студентів-сурдопедагогів. *Наукові записки* : матеріали звітної-наукової конференції викладачів Українського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова за 1992 рік. Київ : УДПУ, 1993. С. 210–212.
10. Засенко Н. Удосконалення підготовки сурдопедагогічних кадрів в Україні. *Наукові записки* : матеріали звітної-наукової конференції викладачів Українського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова за 1991 рік. Київ : УДПУ, 1992. С. 204–205.
11. Засенко Н., Єфіменко Н. Розвиток сурдопедагогічної теорії. *Наукові записки* : матеріали звітної-наукової конференції викладачів Українського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова за 1993 рік. Київ : УДПУ, 1994. С. 293–295.
12. Засенко Н. Українська мова : підручник для 4 класу школи глухих. Київ : Освіта, 2001. 191 с.
13. Ког М. Сурдопедагог з чистою совістю. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. № 16. С. 92–95.

14. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр» від 6 березня 2019 р. № 221. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2019-%D0%BF#n10> (дата звернення: 21.05.2022).
15. Сурдопедагогіка : учебное пособие для студентов дефектологических факультетов педагогических институтов / Л.В. Андреева, К.А. Волкова, Т.А. Григорьева и др. Под ред. М.И. Никитиной. Москва : Просвещение, 1989. 384 с.
16. Хрипун Д.М. Внесок Наталії Федорівни Засенко у розбудову вітчизняної системи підготовки сурдопедагогів. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2019. Вип. 33. С. 194–203.

References:

1. Vchytel uchyteliv: Pamiati N.F. Zasenka (1928–2004) (2004) [Teacher of teachers: In memory of N. Zasenka (1928–2004)]. *Defektolohiia*. No. 4. S. 38–39 [in Ukrainian].
2. Hroza, E. (1994). Novyi pidkhdid do pidhotovky surdopedahohiv v umovakh universytetu [A new approach to the training of teachers of the deaf in the university]. *Naukovi zapysky: Materialy zvitno-naukovoї konferentsii vykladachiv Ukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova za 1993 rik*. Kyiv: UDPU, S. 293–295 [in Ukrainian].
3. Hroza, E. (2003). Shchyoseradne slovo pro kolehu-profesora Zasenka Nataliiu Fedorivnu do yuvileiu [A sincere word about a colleague-professor Zasenka Nataliia for the anniversary]. *Sotsialno-psykholohichni problemy tyfopedahohiky. Zbirnyk naukovykh prats vykladachiv, aspirantiv ta studentiv-naukovtsiv kafedry tyfopedahohiky Instytutu korektsiinoї pedahohiky ta psykholohii NPU imeni Drahomanova. Vypusk 2*. S. 155–158 [in Ukrainian].
4. Defektolohichni slovnyk [Defectological dictionary]: navchalnyi posibnyk / Za redaktsiieiu V.I. Bondaria, V.M. Synova. Kyiv: “MP Lesia”, 2011. 528 s. [in Ukrainian].
5. Zasenka, N., Savchenko, M. (1990). Ukrainska mova [Ukrainian language]: Pidruchnyk dlia 5 klasu shkil hlukhykh. Kyiv : Rad. shk., 238 s. [in Ukrainian].
6. Zasenka, N., Savchenko, M. (1991). Ukrainska mova [Ukrainian language]: Pidruchnyk dlia 6 klasu shkil hlukhykh. Kyiv : Rad. shk., 207 s. [in Ukrainian].
7. Zasenka, N. (1966). Na dopomohu defektoloham [To help speech pathologists]. *Radianska shkola*. No. 6. S. 106–107 [in Ukrainian].
8. Zasenka, N. (1990). Osnovy surdopedahohiky [Fundamentals of Deaf Pedagogy]. Kyiv: KDPI, 103 s. [in Ukrainian].
9. Zasenka, N. (1993). Problema pidvyshchennia efektyvnosti samostiinoї roboty studentiv-surdopedahohiv [The problem of improving the efficiency of independent work of students-teachers of the deaf]. *Naukovi zapysky: Materialy zvitno-naukovoї konferentsii vykladachiv Ukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova za 1992 rik*. Kyiv : UDPU, S. 210–212 [in Ukrainian].
10. Zasenka, N. (1992). Udoskonalennia pidhotovky surdopedahohichnykh kadrov v Ukraini [Improving the training of teachers of the deaf in Ukraine]. *Naukovi zapysky: Materialy zvitno-naukovoї konferentsii vykladachiv Ukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova za 1991 rik*. Kyiv : UDPU, S. 204–205 [in Ukrainian].
11. Zasenka, N., Yefimenko, N. (1994). Rozvytok surdopedahohichnoi teorii [Development of deaf pedagogical theory]. *Naukovi zapysky: Materialy zvitno-naukovoї konferentsii vykladachiv Ukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova za 1993 rik*. Kyiv : UDPU, S. 293–295 [in Ukrainian].
12. Zasenka, N. (2001). Ukrainska mova [Ukrainian language]: Pidruchnyk dlia 4 klasu shkil hlukhykh. Kyiv: Osvita, 191 s. [in Ukrainian].
13. Kot, M. (2010). Surdopedahoh z chystoiu sovistiu [Teacher of the deaf with a clear conscience]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia. Zb. naukovykh prats*. Kyiv : NPU imeni M.P. Drahomanova, No. 16. S. 92–95 [in Ukrainian].
14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Polozhennia pro spetsialnu shkolu ta Polozhennia pro navchalno-reabilitatsiinyi tsentr” vid 6 bereznia 2019 r. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Regulations on the special school and the Regulations on the training and rehabilitation center” of March 6 2019 r.]. No. 221. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2019-%D0%BF#n10> (Last accessed: 21.05.2022) [in Ukrainian].
15. Surdopedahohyka [Deaf Pedagogy]: Ucheb. posobyie dlia studentov defektol. fak. ped. yn-tov / L.V. Andreeva, K.A. Volkova, T.A. Hryhoreva y dr. Pod red. M.Y. Nykitynoi. Moskva : Prosveshchenye, 1989. 384 s. [in Russian].
16. Khrypun, D.M. (2019). Vnesok Natalii Fedorivny Zasenka u rozbudovu vitchyznianoї systemy pidhotovky surdopedahohiv [Nataliia Fedorivna Zasenka’s contribution to the development of domestic system of training of teachers of the deaf]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Serii: Sotsialno-pedahohichna. Vyp. 33*. S. 194–203 [in Ukrainian].